

OD ROKOPISA K TISKU, OD TISKA K ROKOPISU

Simpozij Obdobja želi v letu 2018 na svež način nadaljevati in zaokrožiti lani odprto simpozijsko temo. Pojem starejših medijev namreč pokriva tako rokopise kot raznovrstne tiske, v katerih se je od sredine 16. stoletja pa do obdobja literarne moderne na prehodu iz 19. v 20. stoletje udeleževala kultura slovenske književnosti. Zastavljene časovne okvire smo si dovolili preseči v dveh primerih: v duhu t. i. dolgega 19. stoletja, zamejenega z letnico 1918, in tam, kjer je tako narekovalo gradivo.

Ker pojav novih medijev (konkretno: knjigotiska) ne pomeni zatona prej dominantnih medijev (konkretno: rokopisnega medija), ampak obojni sobivajo in vplivajo drug na drugega, smo želeli posebej preučiti razmerja med rokopisno kulturo in kulturo tiska. Sem spadajo vprašanja, kako se oblike in vzorci rokopisne kulture še naprej ohranjajo v mlajši kulturi tiska, kako npr. tiskana knjiga posnema in ohranja prvine rokopisov ali kako – v nasprotni smeri – rokopisi posnemajo in povzemajo prvine že izdane tiskane knjige.

To zadnje zanima uveljavljenega raziskovalca rokopisov Matijo Ogrina, ki s svojim prispevkom in ob primeru *Črnovrškega rokopisa* uvaja v simpozijski zbornik. Ogrin pokaže, kako rokopisna besedila povzemajo besedila dveh že izdanih knjig Marka Pohlina (1789) in Matije Kastelca (1688) in kako besedila potujejo skozi različne materialne nosilce. Tam, kjer avtor pokaže, kako je prepisovalec že natisnjeno besedilo pod vplivom ustne tradicije tudi redigiral, pa pride do izraza tesna prepletenost ustne, rokopisne in tiskane kulture. Nekaj podobnega dokazuje Marjeta Pisk, ki obravnava »mrtveče pesmi« (žalostinke) z vzhodnega dela slovenskega etničnega ozemlja. Rokopisne pesmarice so bile namreč bodisi zapisi izvajanih pesmi, ki so se prenašale ustno, bodisi prepisi iz predhodnih, tako rokopisnih kot tiskanih pesmaric. Na ozadje »prehoda« od rokopisnega k tiskanemu mediju se umešča prispevek Barbare Peklar, v katerem se ob primeru Kristusove podobe, kakor je prisotna v dveh latinskih rokopisih s slovenskega ozemlja, za kratek čas preselimo na področje srednjeveškega slikarstva in grafike. Peklarjeva pokaže, da tisk s svojo mehansko reprodukcijo, ki pomeni fiksacijo in standardizacijo natisnjene besedila, niti ni imel pretiranega vpliva na reprodukcijo *vera icon*. Ta je bila nasprotno bolj pod vplivom slikarstva še naprej nagnjena k variiranju in je spodbujala kreativno ustvarjalnost producenta, zaradi česar jo lahko postavimo bližje rokopisnemu mediju.

Sledi sklop petih prispevkov, ki prinašajo manj poznano ali prej nepoznano, zato toliko bolj dragoceno rokopisno gradivo iz različnih obdobij slovenske književnosti. Na avstrijsko Koroško se preselimo skozi članek Herte Maurer-Lausegger, ki predstavi tri avtografe iger Andreja Schusterja - Drabosnjaka. Kompleksna razmerja med ustnim in ljudskim slovstvom, ki je bilo od srednjega veka primarni medij slovenske besede, ter rokopisnimi in tiskanimi različicami se odzrcalijo tudi v primeru koroškega bukovištva. Vinko Skitek nas popelje na jugovzhodno Koroško,

natančneje v dekaniji Dravograd in Pliberk. Osredinja se na oznanilne knjige iz 19. stoletja, v katerih je duhovnik vernikom oznanjal svete maše in bogoslužna opravila, napovedoval praznike, jih seznanjal z dogodki iz bližnjih in daljnih krajev ipd. Za te sicer rokopisne dokumente, ki so dragocen vir za študij lokalne zgodovine, je značilen živi stik z ustno kulturo, saj je bila njihova vsebina posredovana z govorom. Tone Smolej predstavi rokopis najstarejšega doktorata, napisanega v slovenščini in z letnico 1881, ki sodi v skupino približno 100 slovenskih disertacij s filozofskih fakultet na Dunaju, v Pragi in Gradcu. Med najbolj zanimivi poglavji doktorata je tisto o razvoju slovenskega pesništva od Vodnika do Jenka. Milena Mileva Blažič evidentira rokopisna prevoda *Slikanice brez slik* Hansa Christiana Andersena izpod rok Srečka Kosovela, ki ju hrani NUK. Marija Stanonik pa predvsem s formalnega vidika predstavi nad 50 dijaških rokopisnih glasil, in sicer za obdobje skoraj 100 let. Čeprav slovenska literarna zgodovina najvišje vrednoti *Vaje* (1854–1855), iz katerih so izšli nekateri nadarjeni pripovedniki, je bilo dogajanje na področju dijaškega rokopisja veliko bogatejše. Rokopisni listi so se začeli sčasoma razširjati s pisalnim strojem s pomočjo indiga, s pomočjo hektografske, opalografske, šapirografske, ciklostilne tehnike in ne nazadnje tiska, s čimer so postali dostopni širšemu krogu zainteresiranih bralcev.

Prispevki Mateja Hriberška, Maje Šabec in Namite Subiotto so s področij noveške latinske književnosti ter slovensko-ameriških in južnoslovanskih jezikovno-kulturnih stikov. Hriberšek predstavlja širši javnosti večinoma nepoznano frančiškansko rokopisno kroniko avtorja Mavra Fajdige, ki obsega prek 1200 strani in jo hrani ljubljanski frančiškanski samostan. Kronika je med drugim hvaležen vir za študij lokalne zgodovine in biografike. Prispevek bogatita dva prevodna odlomka. Sveže gradivo prinaša prispevek Maje Šabec, saj seznanja z 31 še neobjavljenimi španskimi pismi jezuitskega misijonarja in raziskovalca Marka Antona Kappusa. Korespondenčno gradivo avtorica uporabi kot podlago za rekonstrukcijo zadnjega obdobja misijonarjevega življenja. Namita Subiotto seznanja z rokopisnima slovarčkoma bolgarskih in makedonskih besed, ki sta del bogate leksikografske rokopisne zapuščine Štefana Kociančiča (1818–1883) in sta bila podlaga za prevajanje *Zbornika bratov Miladinovih* (1861). Tovrstni prevodi so odigrali nezanemarljivo vlogo pri vzpostavljanju in utrjevanju južnoslovanskih stikov. Interkulturno je obarvan še prispevek Pavleta Jovića, ki ob več tujih knjigah in periodiki pokaže, kako so protestanti 19. stoletja širši evropski kulturni prostor seznanjali z dosežki slovenskega slovstva oz. slovenskih izobražencev.

Simpoziju je uspelo spodbuditi obravnavo t. i. drobnih form rokopisne in tiskane kulture, ki so bile doslej vsaj v domači literarni vedi slabo obdelane. Poglavje, ki smo mu odmerili prostor v sredini zbornika, sestavlja pet prispevkov. Monika Deželak Trojar obravnava tujejezične periohe (dve periohi na novo evidentira), ki so vsebovale vsebinske povzetke dramske ustvarjalnosti ljubljanskih jezuitov v zgodnjem novem veku. Kjer se rokopisi dram niso ohranili, so periohe tako rekoč edini pričevalci dramske rokopisne tradicije. K drobnemu tisku spadajo slovenski prevodi patentov na

Koroškem s konca prve polovice 18. stoletja, ki so primeri uradovanih besedil. Avtor prispevka Teodor Domej opozarja, da te vrste listine, s katerimi je vladar podložnikom podeljeval razne pravice, naznačujejo prehod od ustnega razglaševanja k pisnemu komuniciranju. Enolistni medij letaka obravnava dva prispevka dveh raziskovalk. Marija Klobčar preučuje pesemske letake z »osupljivimi« novicami, kakršne so bile usmrtitve in tragični dogodki. V nasprotju z dolgo časa uveljavljenim stališčem, da se je tovrstno pesemsko gradivo na Slovenskem razširjalo samo ustno, dokazuje, da so potujoči pevci pesmi, ki so med poslušalci izpolnjevale obveščevalno funkcijo, zraven zapisovali in razširjali z letaki. Kot obliko drobnega tiska in na prehodu med ustno in pisno tradicijo letake obravnava tudi Barbara Pregelj. Izpostavimo njen poskus tipologije slovenskih letakov za obdobje od leta 1515 do 1900; med njihovimi avtorji izstopajo predstavniki slovenskega razsvetljskega kroga. Martino Potisk pa zanima medij umetniške razglednice, na kateri se ilustracija povezuje z literarnim besedilom oz. verzi (take so *Prešernove razglednice*, ki so začele nastajati ob priložnosti obletnice pesnikovega rojstva). Razglednico bi lahko postavili v bližino medija pisma, vendar smo jo zaradi zanjo značilnega »drobnega besedila« uvrstili k drobnim formam.

Od druge polovice 19. stoletja je bila pomemben prostor za slovenske leposlovne objave periodika, ki je spodbujala izvorno kratko- in dolgoprozno tvornost. V okviru zadane si teme simpozija nas je še posebej zanimalo, kako periodične publikacije s svojimi specifičnimi medialnimi pogoji vplivajo na nastajanje literarnih vrst in žanrov, kako določajo značaj literature. Na to vprašanje skušajo odgovoriti trije prispevki. Na začetku sklopa stoji članek nemškega literarnega zgodovinarja in medijskega teoretika Gregorja Schwinga. Izhaja iz spoznanja, da je bil konec 19. stoletja prevladujoči način branja literature (še vedno) branje časopisja in revijalnega tiska. Nekaj podobnega velja tudi za dejavnost pisanja. Schwing tezo preverja ob izstopajočih prizorih branja in pisanja na primeru kavarniške literature. Za njim Miran Hladnik preučuje kolportajni roman, ki je izhajal v tedenskih nadaljevanjih in vezan v snopiče, tj. množične broširane izdaje, kakor so sploh pogostoma izhajali romani v 19. stoletju. Kolportajni roman bi lahko postavili v bližino žanra feljtonskega romana, ki je izhajal v nadaljevanjih v podlistku tiskanega medija časopisa. Tematski sklop zaokroža prispevek Urške Perenič. Osredinja se na najboljše pripovedno delo Luize Pesjak, ki si je zanj izbrala komunikacijsko obliko dnevnika in v slovensko književno zakladnico prispevala prvi primerek literarnega žanra dnevniškega romana.

V predzadnjem poglavju si prostor deli pet prispevkov. Irena Orel z veliko natančnostjo spremlja avtorske in uredniške jezikovne spremembe pri pesniški zbirki oz. povesti Valentina Vodnika in Janeza Ciglerja ter opaža tako težnjo po jezikovnem posodabljanju kot zvestobo izvornemu besedilu. Metod Čepar ob dveh natisnjenih delih Adama Bohoriča analizira sklanjatve samostalnikov, ki jih skuša pokazati v širšem kontekstu jezikovnega razvoja v 16. stoletju. S področja (eksperimentalne) tipografije je članek Petre Černe Oven, v katerem predstavi poskus Jožefa Poklukarja (1791–1866), da bi s svojo univerzalno abecedo rešil problem zapisovanja posebnih glasov za vse slovanske jezike. Njegove litografske tabele je natiskoval Jožef Blaznik, o svojem

projektu pa je Poklukar zainteresirane sredi 19. stoletja seznanjal tudi v Bleiweisovih *Novicah*. Prispevek Marka Ljubešiča je s področja poučevanja materinščine. Avtor si za didaktično ponazoritev izbere časopis *Naša sloga*, prvi hrvaški časopis v Istri, ki je izhajal od leta 1870 v Trstu. Katarina Jaklitsch Jakše želi seznaniti z delom fonda novomeške frančiškanske knjižnice; ponudi nekakšen bibliografski seznam tiskov za 19. stoletje.

Z zadnjim poglavjem zbornika se skušamo priključiti »praznovanju« t. i. Cankarjevega leta. Vendar smo o Ivanu Cankarju želeli govoriti z vidika simpozijske teme. V zadnjem času NUK digitalizira rokopisno gradivo iz njegove bogate zapuščine, v letošnjem letu so prejeli nove donacije Cankarjevega gradiva, ki spodbuja nove obdelave. Peter Scherber obravnava zajeten korpus Cankarjevih pisem, Zarja Frančiška Gošnik na podlagi diplomskega dela predstavlja pisma med Cankarjem in Ano Lušin in seznanja z malo poznanim gradivom, ki ga je zbral in ji ga zaupal pravnik Marjan Marinšek. V jezikovnostilistično obarvanem prispevku Mojca Smolej analizira kompozicijo odstavkov v izbranih delih Ivana Cankarja, ki jih spremlja na črti od rokopisa do njihovega natisa v Zbranih delih. Prispevek cankaroslovke Irene Avsenik Nabergoj je na presečišču med literarno vedo in muzikologijo; v njem analizira rokopise in glasbene tiske Cankarjevih besedil v uglasbitvi tržaškega skladatelja Karola Pahorja. Poglavje in zbornik pa zapira prispevek Dragice Haramija in Janje Batič, ki obravnava intermedialni prenos Cankarjevega kanonskega dramskega besedila *Hlapci* v strip.

Z veseljem navdaja dejstvo, da je razpisno besedilo simpozija uspelo spodbuditi tako veliko odprtih vprašanj in postreči s še več odgovori nanje, vendar je vsaj enako razveseljujoče in obenem navdihujoče spoznanje, da tema o rokopisih in tiskih še zdaleč ni izčrpana. Simpozij na področju tiskanih medijev in drobnega tiska denimo ni uspel spodbuditi obravnav koledarjev, knjižnih oglasov, (knjižničnih, društvenih, zasebnih) seznamov, katalogov, ki so lahko uporaben repertorij za preučevanje recepcije slovenske književnosti. Še eno področje tiskovin predstavljajo revije, časopisje in časniki v drugih jezikih (nemščina, francoščina, italijanščina), ki so izhajali bodisi na Slovenskem bodisi na tujem in so bili pomembni za razvoj slovenske literarne kulture. Spomnimo na tezo modernističnih teorij nacionalizma (npr. Anderson), da je raznovrstno časopisje kot tiskani medij pomagalo ustvariti narod kot zamišljeno skupnost. K obravnavi v sodelovanju slovenističnih študij z drugimi strokami (npr. umetnostno zgodovino, muzikologijo, geografijo, časopisno znanostjo) prav tako še naprej kličejo kulturni, gledališki plakati, notna, kartografska idr. gradiva, če se povezujejo z besedili slovenske književnosti. Izmed tiskano-rokopisnih komunikacijskih oblik pa kot deficitarno obdelano področje izpostavimo literarni žanr pisemskega romana.

Tudi število nezadostno obdelanih ali neobdelanih rokopisov je v tem trenutku brez večjih dvomov večje od števila obdelanih. Rokopisna zbirka v Narodni in univerzitetni knjižnici predstavlja naš največji literarni arhiv. Če se strinjamo okrog tega, da je njeno glavno poslanstvo zbiranje, hranjenje in urejanje rokopisnega gradiva

s področja kulturne literarne dediščine, potem bi morala biti skrb za znanstveno obdelavo tega gradiva v prvi vrsti zaupana jezikoslovcem in literarnim zgodovinarjem. Morda je proces digitalizacije, v katerem rokopisna besedila postajajo dostopna tako rekoč na klik, dovoljšna spodbuda za to, stališče o pozitivističnem drobnopisju (tudi drobnjakarstvu) v slabem pomen te besede pa preseženo in bi ga mogli raje razumeti kot žlahten stik z gradivom.

Urška Perenič
sopredsednica 37. simpozija Obdobja